

„Family album”, that create individually-authorial interpretation of the poet’s epoch and show one of verges of the writer’s work on the whole. The narrative structure of the work by M. Matusovskiy in particular is determined by two tendencies: dialogic and autodialogic. In the examined work dialogic tendency is represented at the level of direct outline of „I am-the narrator – readers” in text and in general appeals to memory or experience of the narrator and readers by means of discursive semantics of pronouns’ contrasting „I – you”; direct address of narrator to the readers in the text. Autodialogic tendency in the „Domestic album” creates the linear location of interrogatively-return expressions-remarks that belong to the narrator, and use of expressions that gravitate to the rhetorical questions. In the text category of author at language level forms functioning of cognitive and sensory verbs that create the fragmentary-assembling method of development of narration. On the whole the narration of the „Family album” differs in laconic fragmentariness that is peculiar to human memory, and refracted through the prism of consciousness of author-poet, has the lyric and expressive colouring.

Keywords: narrative, artistic discourse, category of author, dialogic, autodialogic, expression, idiostyle.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.

Прийнято до друку 27.12.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Ніколаєнко І. О.

Ж. В. Марфіна (Луганськ)

УДК 811.161.2’38

**АРХЕТИП ‘СПОРІДНЕНІСТЬ’
В АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНІЙ СТРУКТУРІ
ПОЕТИЧНОЇ МОВИ**

Одним із актуальних завдань сучасної лінгвостилістики є визначення способів асоціативно-образного моделювання поетичної мови, наскрізних компонентів, що виявляють її зв’язок з іншими системами образного моделювання дійсності у вертикальному контексті лінгвокультури. Саме в цьому напрямі відбувається активізація стилістичних студій, у яких представлено різноаспектний аналіз асоціативно-образних структур, зокрема поетичних (С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Данилюк, Л. Савченко, Н. Дужик та ін.).

Актуальність нашої розвідки зумовлено тим, що, попри значну кількість робіт, в україністиці ще мало досліджень, де би асоціативно-образні явища в поетичній мові було висвітлено з урахуванням чинності архетипів мовної свідомості українців, що виявляються в поезиці й фольклору, і літературної мовотворчості. Мета дослідження – установити

жанрово-стильові зони вияву архетипу 'спорідненість', схарактеризувати основні механізми його семантизації та закріплення в поетичній сполучуваності, а також стереотипізації в структурі фразеологізмів.

У поетичному словнику української мови одним із найдавніших складників є назви спорідненості, які „перекочували” з фольклорної поезики в авторську й набули в ній системного статусу, трансформувались у знаки-асоціати з архетипом 'спорідненість', що зберігається в їхній внутрішній формі як квінтесенція семантики. Цей компонент актуалізується не лише в тих контекстах, де центральним є образ матері, батька, сина, дочки, діда, баби тощо. Прикметно, що архетип виявляється найвиразніше у тих мікроконтекстах, де назви спорідненості є засобами персоніфікації мовообразів живої природи, язичницького ототожнення реалій докільля з образами-богами-істотами. У такому разі поетичне мовомислення ніби актуалізує ті первинні образи світу, що лягли в основу формування цієї лексико-тематичної групи: назви спорідненості стають символами спорідненості, актуалізаторами соціально-психологічних складників у світосприйнятті українців.

З формального погляду саме поетичні компаративні синтагми, прикладкові структури є тими синтаксичними механізмами, що переводять номінативну функцію одиниці мови у функцію оцінну. Такі образні структури можна розподілити на ядерні двокомпонентні, приядерні трикомпонентні та периферійні багатоконпонентні.

Так, за нашими спостереженнями, у мові поезії ХХ століття для актуалізації семи 'спорідненість' широко використовують поетизм *мати*.

Компарат *наче (як) мати* засвідчено в складі поетичних образів рослинного світу, пір року – осені, весни, небесних світил та ін. Характерно, що для поетичного образу недостатньо лише актуалізації психоемоційних переживань близькості, спорідненості. Поети репрезентують словесні образи в статичності (*Черешня, як та мати, край дороги, / У жилиях селянські чорні ноги* (Д. Павличко)) та в динаміці: наскрізними є асоціації реалій рослинного світу із зовнішніми ознаками узагальненого портрета матері-селянки, як-от: *Береза, наче мати сивоброва, / Край стежки в полях озимини / Стоїть чи йде поволі* (Д. Павличко). Як бачимо, у поетичній синтаксичній конструкції навіть з динамічним дієслівним компонентом на перший план виходить словесний образ реалії з архетипом 'спорідненість'. Тому асоціативно-образні моделі 'береза, як мати', 'весна, наче мати' і под. з означальним компонентом-епітетом кваліфікуємо як ядерні.

Внутрішній зміст об'єкта компаративу розкривають найближчі контекстуальні епітети з позитивною оцінкою *щаслива, лагідна, чиста, радісна: Милується осінь щаслива, як мати – / Нові і нові подарунки несе* (П. Воронько); *Стоїть, як мати, лагідна і чиста / Осіння днина в сяйві сивини* (Д. Павличко); *Коли весна, неначе мати, прийде / І схилиться над радісним рядком / І каченята радісні на призьбі / На сонці*

сядуть грітися рядком, – / *Ти вже мене не згадує для годиться* (Ю. Ілліна).

В асоціативно-образних прикладкових структурах з означуванням іменником-назвою спорідненості *верба-мати, смерека-мати, нічка-мати, природа-мати* таке семантичне зближення посилене: *Будуть вік стояти біля броду / Посивілі верби-матері* (В. Симоненко); *А стара смерека-мати щедро воїнів поїла* (Н. Забіла); *Нічко-мати, нічко-втіхо, / Покажи мені у сні / Образ милий* (Г. Чупринка); *З тобою знов, сувора і ласкава / Природо-мати!* (М. Рильський). Метафоричні епітети додатково ускладнюють мовообрази, привносячи в асоціативно-образні структури семантику віку.

У мові поезії ХХ століття поширений асоціативно-образний стереотип *земля-мати*, пор.: „Образ матері-землі увійшов поетичним символом до фольклору українського та інших слов'янських народів” [Плачинда 1993: 28]. Цю ядерну модель розширюють характерні атрибутиви, що вказують на:

а) постійну народнопоетичну ознаку (*сира*): *Пишлася ними [богами] / Мати – Сира Земля* (А.Бортяк); *Біга осінь – пужить киями / Землю – матінку сиру / З навісними вереміями / Віє мряку на пару* (О. Близнюк);

б) вік означуваного (*старенька, сива*): *Ой ти земле старенькая, / Ти сива мати! / Нащо тобі наші кості / З'їдати...* (Б. Лепкий); *Я чую: ридає за ними Земля, / Сива, старенька мати, / Одурена своїми синами* (В. Симоненко);

в) родючість (*багата*): *Клаптик щедрості брав я у тебе – у незмірно багатой мамі-землі* (В. Симоненко);

г) суб'єктивну оцінку (*кохана, ласкава, рідна* тощо): *Помрем і матері-землі ласкавій складем тягар життя* (Б.-І. Антонич); *Рідна земле, кохана мати, Хай буде неважко лежати* (Т. Коломієць).

Для аналізованої стереотипної асоціації як прикладкової структури характерна функція звертання. Зафіксовано, що означення часто виражене дво- чи тричленною сполукою, у складі якої обов'язково є займенниковий прикметник *мій, наш* у функції підсилювально-видільної частки, яка актуалізує архетип ‘спорідненість’: *Земле! Моя ти рідна, люба нене! / Вітай мене зі святами, з весною!* (Б. Лепкий); *О, рідна земле, люба моя нене, / Чому, припавши до твоїх грудей, / Я тільки плачу, як дитя нужденне* (П. Воронько).

Додаткова щодо центральної архетипової сема ‘щедрість’ есплікується в контекстуальному оточенні: *Благословенна щедрість! Все від неї, / Від щедрості думок, сердець і рук. / Краса сповита матір'ю-землею / Від щедрості страждань і мук* (В. Симоненко); *Учись, людино, в матері-землі / Добра святого, щедрості й любові* (І. Савич).

Асоціативно-образний зв'язок *мати́р – держава* закріплений у поетичних синтагмах за моделлю *мати + власна назва* (Батьківщина, Україна, Вітчизна, Росія та под.), характерні здебільшого для поезії 40 –

80-х рр. ХХ ст.: *І роси падають в траву, / Гарячі роси падають в траву, / Як сльози матері Росії* (Д. Луценко); *Буду я навчатись мови-блискавиці... / Щоб людському щастю дбанок свій надбати, / Щоб раділа з мене Україна-мати* (А. Малишко). Засобом інтимізації суспільно-політичних реалій є вибудова різних за логіко-семантичним змістом, широтою охоплення ампліфікаційних рядів – Україна, матінка, колиска; Тарас, Київ, Україна: *Вкраїно, матінко моя, / Моя колиско, серцю люба, Сплитай вінки із листя дуба, Хай серце радістю буя* (Н. Забіла); *Священне ми шепочемо „Тарас”, / І Київ з ним, і Україна-мати* (О. Ющенко).

У мові поезії ХХ ст. образ батьківщини невіддільно пов'язаний з образом рідної хати. Зіставлення побутової реалії *хата* з номінацією *мати* побудоване на зоровій подібності селянської хати та жінки-селянки: *Стояла хата, наче мати боса, по самі вікна у тумані снів* (Н. Давидовська).

Крім означальних асоціативно-образних структур як ядерних, у мові поезії поширені приядерні трикомпонентні поетичні синтагми з актуалізованим дієсловом – носієм метафоричного змісту, яке надає образіві додаткової антропоморфізації, як-от: *Біля мене рідна сторона / Прихилилась, мов старенька мати, / Сумніви розкриливши свої* (М. Чернявський); *А земля – як матір, / Що всипала попелом коси над криком могил* (Б. Олійник); *Тут вогонь пламеніє живий, / Над могилами наших солдатів, А над ними земля, наче мати, / Нахилилась в скорботі німій* (В. Бровченко); *Нас осінь обсіпала, наче мати, / Зерном дощу, співучим злотом листя, / Нас осінь накривала з головою / Одежею туманів і вітрів* (Н. Гнатюк); *Сонце, / Як мати, гладить ніжно їхні [сосен] крони* (Д. Павличко); *Природа, ніби мати дбала, / Від холоду їх ... захищала, / Від громовиці берегла* (М. Рильський) та ін. Для такого образотворення характерне розгортання архетипу ‘спорідненість’ за рахунок вторинних дієслівних сем – ‘захист/опіка’, ‘тепло’, ‘щедрість’.

Периферійні багатокомпонентні поетичні синтагми з архетипом ‘спорідненість’ – це складні асоціативно-образні комплекси. Насамперед відзначаємо індивідуально-авторське розширення компартиву, створення за участі назв спорідненості перифраз, словообразів на ґрунті паралелізму тощо.

Ускладнення компартиву епітетом привносить додаткові відтінки семантики й органічно взаємодіє з ширшим контекстом багатокомпонентного образу. Так, okazіональне значення *зорі* як символу величності мотивується сполучуваністю об'єкта порівняння *мати* з епітетами *вічна* й *вивищена до неба*: *Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі, ніби вічна мати, вивищена до неба (од землі на відстань справедливості), прощає тобі хвилину розпачу* (В. Стус). У цьому контексті асоціативний зв'язок номінацій ‘зоря – мати’ взаємозумовлений, оскільки значення об'єкта компартиву розкривається через космогонічні опозиційні реалії *небо, земля*.

Книжні, „високі” епітети посилюють міфологічний складник мовообразу. Пор. як через такий контекст з художніми означеннями *непереможна, крилата* образ Вітчизни сприймається як надістота, асоціюється з вічністю, міфічною надсилою: *Непереможна і крилата / Іде вона [Вітчизна] до світлих днів, / Та, як і кожна рідна мати, / Не забува своїх синів* (І. Світличний). При цьому з периферії витягаються латентні семи ‘страждання’, ‘опіка’, закладені у внутрішній формі номінації *мати*.

Ще одна модель, у якій простежуємо асоціативну контамінацію: номінація *мати* виконує функцію елемента-зв’язки двох семантично віддалених лексем, і поетичні моделі *мати-страдниця* й *мати-пшениця* утворюють тричленну конструкцію. Оказіональна структура *страдниця – вічна мати – пшениця* є результатом асоціативного зближення зовнішніх ознак і внутрішніх властивостей означуваного: *А страдниця – вічна мати – / Пшениця моя, пашиця / Ронила гарячі сльози / По стеблах на корінці* (М. Чернявський).

У ряду темпоральних прикладкових метафоричних структур фіксуємо перифрази з означуванним *весна (безсмертна мати юності), нічка (добра мати)*: *Його [солдата] вкривала білими руками, / Безсмертна мати юності – весна, / З обпаленими толом пелюстками* (Л. Первомайський); *А по небі нічка ходить, / Тиха нічка, добра мати, / І запалює угорі / Срібний місяць, ясні зорі...* (Б. Лепкий). Засоційованість пори року й номінації *мати* пов’язана з язичницькою міфологією. Так, весна, усвідомлювана носіями мови як початок нового життя, пробудження природи, в поезії найчастіше асоціюється з матір’ю, яка дає життя дітям. У стилізованих народнопісенних контекстах цей асоціативний зв’язок підтримано предикативами *породила, поблагословила*, традиційним фольклорним звертанням до матері *дай же мені* [мати]: *Весно моя мила, / Ти мене вродила. / Ясним сонцем, наче хлібом, / Поблагословила. / Дай же мені, мати, / Гілля підіймати / І думками, наче листям, / Світ обняти* (Д. Павличко).

Образ хати символізує рідний край, скорботу, щастя [Кононенко 1996: 178; Словник 2002: 227] і в поезії антропоморфізується в порівнянні з матір’ю, набуваючи рис чулої, доброї істоти: *А дець далеко, край села, / стоїть зажурена хатина / і жде його [солдата], як мати сина, / притулок щастя і тепла* (В. Сосюра).

Отже, у мові поезії ХХ століття архетип ‘спорідненість’ розгортається в опорі на поетизми-назви спорідненості та свояцтва, зокрема центральний слово-образ матері. Ця номінація є ключовою в структурі компаративів, що стимулюють актуалізацію цієї семи як ключової, а також ряд латентних асоціативних сем. Спостережено, що найчіткіше в мові аналізованих творів можна виокремити ядерні двокомпонентні поетичні синтагми за моделлю ‘N+ як мати’, а також приядерні трикомпонентні з увиразнено функцією метафоричного

дієслова. Інші, периферійні поетичні синтагми, є значно складнішими і структурно, і за асоціативно-образним змістом.

Використання широкого асоціативно-образного потенціалу поетизму *мати* в мові поезії ХХ століття спричинене його інтимізувальними властивостями, а також потребою актуалізувати залежно від контексту праобразу міфологічного, повсякденно-побутового мовомислення.

Подальше дослідження проблеми виявляється перспективним у зв'язку з необхідністю поглибленого вивчення механізмів реалізації асоціативних потенцій поетизмів з архетипом 'спорідненість' у контексті історії мови поезії в її фольклорному та літературному виявах, а також дослідження динаміки формування міфологемного змісту назв спорідненості в поетичних текстах в аспекті лінгвокультурології.

Література

Кононенко 1996 – Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 270 с. **Плачинда 1993** – Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Укр. письм., 1993. – 63 с. **Словник 2002** – Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.

Марфіна Ж. В. Архетип 'спорідненість' в асоціативно-образній структурі поетичної мови

У статті висвітлено способи актуалізації семи 'спорідненість' у мові української поезії ХХ століття, зокрема використання поетизму *мати* як найуживанішого. Визначено й досліджено образні структури, що переводять номінативну функцію одиниці мови у функцію оцінну. Такі образні структури умовно розподілено на ядерні двокомпонентні, приядерні трикомпонентні та периферійні багатоконпонентні.

На прикладі поетизму *мати* схарактеризовано мовні засоби, що привносять додаткові відтінки семантики й органічно взаємодіють з широким контекстом багатоконпонентного образу, посилюють міфологічний складник мовообразу.

Проаналізовано асоціативно-образні зв'язки поетизму, закріплені в поетичних синтагмах, установлено текстотворчі засоби, що підтримують ці зв'язки. Зокрема констатовано, що внутрішній зміст поетизму розкривають найближчі контекстуальні епітети, прикладкові конструкції, компаративи та ін. Визначено додаткові щодо центральної архетипової семи, еспліковані в контекстуальному оточенні.

Ключові слова: архетип, асоціація, асоціативно-образний зв'язок, асоціативно-образна модель, поетизм, сема.

Марфина Ж. В. Архетип 'родство' в ассоциативно-образной структуре поэтического языка

В статье освещены способы актуализации семы 'родство' в языке украинской поэзии XX века, в частности использование поэтизма *мать* как наиболее употребляемого. Определены и исследованы образные структуры, преобразовывающие номинативную функцию единицы языка в функцию оценочную. Такие образные структуры условно распределены на ядерные двухкомпонентные, приядерные трехкомпонентные и периферийные многокомпонентные.

На примере поэтизма *мать* охарактеризованы языковые средства, привносящие дополнительные оттенки семантики и органично взаимодействующие с широким контекстом многокомпонентного образа, усиливающие мифологическую составляющую языкового образа.

Проанализированы ассоциативно-образные связи поэтизма, закрепленные в поэтических синтагмах, установлены текстообразующие средства, поддерживающие эти связи. В частности констатировано, что внутренне содержание поэтизма раскрывают ближайшие контекстуальные эпитеты, компаративы и т. д. Определены дополнительные относительно центральной архетипной семы, эксплицируемые в контекстуальной среде.

Ключевые слова: архетип, ассоциация, ассоциативно-образная связь, ассоциативно-образная модель, поэтизм, сема.

Marfina Zh. V. Archetype of 'kinship' in associative and figurative structures of the poetic speech

The article deals with the problem of the determination of the genre and style zones of the presentation of the archetype 'kinship', the characterization of the main means of its semantization and reinforcement in the poetic compatibility and the representativeness in the structure of phraseological units. The author emphasizes that in the language of the poetry of the 20th century the archetype 'kinship' expands basing on the poetisms-definitions of kinship and nepotism, in particular the central language image of mother. This naming unit is the core unit in the structure of comparatives that promote the actualization of this seme as a core seme and the number of latent associative semes as well. The author observed that it is possible to distinguish between the nuclear binary poetic syntagmas represented by the model 'N+ as mother' and the co-nuclear ternary syntagmas with the expressive function of the metaphorical verb. Other peripheral poetic syntagmas are more complicated structurally and according to their associative and figurative content.

The author comes to the conclusion that the usage of the wide associative and figurative potential of the poetism *mother (matu)* in the language of the poetry of the 20th century is caused by its intimate properties and the necessity to actualize the prototype of the mythological and daily-common language thinking depending on the context. The future study of the problem is promising due to the necessity of the advanced study of the

mechanisms of the realization of the associative potencies of poetisms with the archetype 'kinship' in the context of poetry language history in its folkloric and literature expressions.

Key words: archetype, association, associative and figurative connection, associative and figurative model, poetism, seme.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2013 р.

Прийнято до друку 27.12.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

Н. І. Музиченко (Ніжин)

УДК 81'373:821.161.2

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ
ЖАЛЮ ТА БОЛЮ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА**

Вербальне представлення психоемоційного наповнення внутрішнього світу письменника лінгвозасобами через образи персонажів – складне і водночас надзвичайно цікаве мовознавче явище. Емоційні стани особистості в художньому творі залежать від умов її існування, індивідуального світосприйняття, авторського бачення, а також ряду інших обставин. Образне слово – найкращий вербальний виразник суб'єктивних емоцій (стресів, настроїв, афектів) в авторському тексті. Дослідження різних засобів вираження почуттів та їх комунікативних особливостей засобами мови, зокрема концептами, – важливе й актуальне завдання сучасної лінгвістичної науки.

Ідіостиль кожного автора формується певним набором ключових концептів, репрезентованим найрізноманітнішими лексико-граматичними одиницями, відібраними із загальнонаціонального мовного фонду.

Психоемоційна картина художнього письма відомого українського письменника, майстра новели, „великого людинознавця” Григора Тютюнника представлена словесною базою, вираженою переважно через особливі неординарні концепти *болю* і *жалю*. Цьому відповідає й екзистенціальна природа сутності митця, формування його світогляду через „психологічну дитячу травму” [Висоцька 2000: 4]. У цьому сенсі творчість Григора Тютюнника потрібно розглядати як художньо відтворену реакцію душевного болю через слово. Про це переконливо свідчить і роздратоване зізнання автора: „*Та є! Є! Повна душа болю! Передаю секрет – біль...*” [Даниленко 2008: 45].

Творчий доробок письменника, безперечно, заслуговує на окреме дослідження із специфіки вираження внутрішніх станів персонажів за допомогою мовних засобів. Для лінгвостилю Григора Тютюнника